

Yurt Dışında Yapılan Din ve Yaşlanma Çalışmaları Üzerine Yöntemsel Bir İnceleme: *Din, Maneviyat ve Yaşlanma Dergisi* Örneği

A Methodical Study on Religion and Aging Studies Abroad: The Example of the Journal of Religion, Spirituality, and Aging

Orhan Gürsu

Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Din Psikolojisi Anabilim Dalı

Assoc. Professor, University of Akdeniz, Faculty of Theology

Department of Psychology of Religion

Antalya, Türkiye

orhangursu@akdeniz.edu.tr orcid.org/0000-0002-7478-371X

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types/Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 01 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul Tarihi: 03 June 2022

Published/Yayın Tarihi: 15 June/Haziran 2022

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Volume/Cilt: 26 **Issue/Sayı:** 1 **Pages/Sayfa:** 395-414

Cite as/Atıf: Gürsu, Orhan. "Yurt Dışında Yapılan Din ve Yaşlanma Çalışmaları Üzerine Yöntemsel Bir İnceleme: Din, Maneviyat ve Yaşlanma Dergisi Örneği [A Methodical Study on Religion and Aging Studies Abroad: The Example of the Journal of Religion, Spirituality, and Aging]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 26/1 (Haziran 2022): 395-414.

<https://doi.org/10.18505/cuid.1052238>

Plagiarism/İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı/Published by: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Orhan Gürsu).

A Methodical Study on Religion and Aging Studies Abroad: The Example of the *Journal of Religion, Spirituality, and Aging*

Abstract: As a result of scientific and technological developments in the world, life expectancy is increasing and mortality rates are decreasing. Consequently, the general population in the world is increasing rapidly. A significant portion of the growing population is composed of the elderly. Looking at the population projection, it is predicted that the elderly population in the world will be 16% in 2050, while this rate is predicted to be 18% in Turkey. Similar to the aging of the population in the world, the elderly population is increasing in our country, but this increase is happening faster than in other countries. This situation necessitates a close examination of the issue of aging. Biological, psychological and social changes that the aging individual undergoes over time brings with it various problems. If we look at these changes; one of the visible changes in the aging process is physical changes. Aging and wear in the biological structure cause loss of strength, decrease in physical abilities, and various health problems such as diabetes, hypertension and Alzheimer's in elderly individuals. However, changes in brain structure and cognitive functions lead to weakening of perception, attention, memory and problem-solving abilities of elderly individuals. In the social context, changes occur in the social role and status of the elderly individual, such as retirement, loss of spouse and close friends, and change in parental role. All these changes that occur in the aging process cause elderly individuals to experience various psycho-social problems such as loneliness, hopelessness and depression. Changes in the aging process push aging individuals to think more about the current situation, to make sense of the situations they encounter, and to seek different ways to cope with it. In this process, religion and various belief systems emerge as an important factor. While religious belief makes sense of the difficulties faced by older individuals, it can also positively affect the coping process. Both the meaning of old age and the efforts to cope with the problems encountered in old age make religion an important position in old age. Thus, in this study, studies on religion and aging abroad were examined in order to determine the current situation regarding the studies on religion and aging and to set an example for the studies to be done in our country. The aim of this study, which is designed in the type of bibliometric analysis, one of the qualitative research patterns, is to reveal the subject trends of the studies on religion and aging abroad and to determine the characteristics of the researches in terms of methodology in order to set an example for the studies to be done in our country. The universe of the research consists of all studies on religion and aging conducted abroad. In this study, in which the criterion sampling technique was used, the purposeful sampling method, the sample of the research consists of 205 studies published between the years of 2011-2019 in the independent publication *Journal of Religion, Spirituality and Aging (JRSA)*. After determining the journal to be used in this research, where data was collected through document review, a total of 205 articles were examined by reading the abstracts of the articles published in the journal, and 2 articles for which the desired data could not be obtained were eliminated. The frequencies, percentages and cross tables of the data obtained from the remaining 203 articles were obtained using the Pasw Statistics 20 package program. The findings of the research were obtained using bibliometric analysis and content analysis. In this study, the findings were obtained by analyzing the subject, year, method, sample, data collection technique and the number of citations of the studies conducted between the years of 2011-2019 in the *Journal of Religion, Spirituality and Aging*. In the analysis conducted to determine the subject distribution of the articles published in the *Journal of Religion, Spirituality and Aging* between the years of 2011-2019, it was determined that most (26; 12.8%) studies were directly researched spirituality and most cited (81; 17%) topic was spirituality. Considering the subject of spiritual care and other subjects related to spirituality, it can be said that the literature on religion and aging is spiritually oriented. Considering the methods used in religion and aging studies, 35.5% (n= 72) of the studies were qualitative, It is seen that 23.6% (n= 48) were done with quantitative method, .4% (n=11) were done with mixed method and 35.5% were theoretical studies. When the measurement tools are examined, it is seen that the questionnaire technique (41%, n=54) is used the most, and the interview technique (33%, n= 43) is used in the second place. It was determined that the most versatile sampling (47%, n=61) and sub-categories were used as the sampling type. When we evaluate the subject tendency and methodological data according to the findings obtained as a result of this study, it can be said that the tendency in religion and aging studies has focused on spirituality, in other words, the "spiritualism" of the literature has increased. The fact that qualitative studies are in the majority in terms of method and the data obtained from the field in general are more than theoretical studies are promising in terms of understanding the functions performed by religion and spirituality in the aging process. In the theoretical context, it can be said that the theoretical backgrounds in aging studies should be strengthened, the data obtained should be integrated with the theories and studies should be carried out to form theory. It is recommended for experts who are interested in the field where field studies prepared by making theoretical foundations in future studies should be increased. It is essential to develop religiosity, spirituality and spiritual well-being scales specific to the elderly of our country in studies to be carried out on the subject.

Keywords: Psychology of Religion, Gerontology, Aging, Religion, Subject Tendency, Content Analysis.

Yurt Dışında Yapılan Din ve Yaşlanma Çalışmaları Üzerine Yöntemsel Bir İnceleme: *Din, Maneviyat ve Yaşlanma Dergisi* Örneği

Öz: 20. yüzyılın başlarında küresel çapta kendisini gösteren nüfus artışı, 1950'li yıllardan sonra ölüm oranlarının azalmasıyla birlikte daha da artmıştır. Nüfus projeksiyonuna baktığımızda 2050 yılında dünyadaki yaşlı nüfusun %16 olacağı öngörülmüşken; Türkiye'de ise bu oranın %18 olacağı öngörülmektedir. Dünyadaki nüfus yaşlanmasına benzer şekilde ülkemizde de yaşlı nüfus artmakla birlikte bu artış dünyadan daha hızlı gerçekleşmektedir. Bu durum yaşlanma konusunun yakından incelenmesini gerekli kılmaktadır. Yaşlanan bireyin zamanla geçirdiği biyolojik, psikolojik ve sosyal değişimler yaşlılık döneminde çeşitli problemleri de beraberinde getirmektedir. Yaşlanma sürecindeki bu görünür değişimlerden biri fiziksel değişimlerdir. Yaşlanma sürecinde ortaya çıkan fiziksel değişimler yaşlı bireylerde güç kaybına neden olmakta ve organ fonksiyonlarının bozulmasına bağlı olarak diyabet, tansiyon, enfeksiyon hastalıkları gibi çeşitli sağlık sorunları ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında bilişsel düzlemden, algı, dikkat, problem çözme ve hafıza gibi bilişsel fonksiyonlarda değişimler ortaya çıkmaktadır. Sosyal alanda ise yaşlanan bireyin rol ve statüsünde değişimler meydana gelmektedir. Emeklilik, eş ve yakın arkadaşların kaybı, çocukların evden ayrılması gibi bazı değişimler meydana gelmektedir. Netice de tüm bu değişimler yaşlı bireyde yalnızlık, umutsuzluk, depresyon gibi çeşitli psiko-sosyal sorunlara neden olmaktadır. Yaşlanma sürecinde meydana gelen değişimler yaşlanan bireylerin mevcut durum hakkında daha fazla düşünmesine ve karşılaştığı durumları anlamlandırmaya itmektedir. Anlamlandırma sürecinde din ve çeşitli inanç sistemleri önemli yer tutmaktadır. Dini inançlar yaşlı bireylerin karşılaştığı güçlükleri anlamlandırırken aynı zamanda başa çıkma süreçlerini de olumlu yönde etkileyebilir. Hem yaşlılığın anlamlandırılması hem de yaşlılıkta karşılaşılan problemlerle başa çıkma çabaları yaşlılık döneminde dinin önemli bir konuma gelmesine neden olmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmada din ve yaşlanma konusunda yapılan çalışmalarla ilgili güncel durumu tespit etmek ve ülkemizde yapılacak çalışmalar için örnek teşkil etmesi amacıyla yurt dışında din ve yaşlanma konusunda yapılan çalışmalar incelenmiştir. Nitel araştırma desenlerinden bibliyometrik analiz türünde tasarlanan bu çalışmanın amacı ülkemizde yapılacak çalışmalara örnek teşkil etmesi için yurt dışında din ve yaşlanma konusunda yapılan çalışmaların konu eğilimlerini ortaya koymak ve yöntem bilimi açısından araştırmaların özelliklerini tespit etmektir. Amaçlı örnekleme yönteminden ölçüt örnekleme tekniği kullanılan bu çalışmada araştırmacının örneklemini din ve yaşlanma konusunda müstakil yayın yapan *Din, Maneviyat ve Yaşlanma Dergisi* (*Journal of Religion, Spirituality, and Aging*)'nde 2010-2019 yılları arasında yayınlanan 205 çalışma oluşturmaktadır. Doküman inceleme yoluyla veri toplanan bu araştırmada kullanılacak dergi belirlendikten sonra dergide yayınlanan makaleler önce özetleri okunarak toplamda 205 tane makale incelenmiş ve istenilen verilerin elde edilemediği 2 makale elenmiştir. Geriye kalan 203 makaleden elde edilen verilerin frekansları, yüzde oranları ve çapraz tabloları istatistik paket programı kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmanın bulguları bibliyometrik analiz ve içerik analizi kullanılarak elde edilmiştir. Bu çalışmada *Din Maneviyat ve Yaşlanma Dergisi*'nde 2010-2019 yılları arasında yapılan çalışmaların konu, yıl, yöntem, örneklem, veri toplama tekniği ve makalelerin aldığı atıf sayısı analiz edilerek bulgular elde edilmiştir. *Din, Maneviyat ve Yaşlanma Dergisi*'nde 2010-2019 yılları arasında yayınlanan makalelerin konu dağılımlarını tespit etmek için yapılan analizlerde çalışmaların en fazla (26; %12,8) maneviyat konusunda yapıldığı ve en çok atıf (81; %17) alan konunun yine maneviyat olduğu tespit edilmiştir. Manevi bakım konusu ve maneviyatla ilişkili çalışılan diğer konularda göz önünde bulundurulduğunda din ve yaşlanma alan yazınının maneviyat yönelimli olduğu söylenebilir. Din ve yaşlanma çalışmalarında kullanılan yöntemlere bakıldığında çalışmaların %35,5'i (n= 72) nitel, %23,6'sı (n= 48) nicel, %4'ü (n=11) karma yöntemle yapıldığı ve %35,5'inin de teorik çalışma olduğu görülmektedir. Ölçme araçlarına bakıldığında ise en fazla anket tekniğinin (%41, n=54), ikinci sırada ise mülakat tekniğinin (%33, n= 43) kullanıldığı görülmektedir. Örnekleme türü olarak en çok amaçlı örneklem (%47, n=61) ve alt kategorileri kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre konu eğilimini ve yöntemsel verileri değerlendirdiğimizde din ve yaşlanma çalışmalarındaki eğilimin maneviyat üzerine yoğunlaştığı söylenebilir. Yöntemsel açıdan nitel çalışmaların çoğunlukta olması ve genel itibarıyla sahadan elde edilen verilerin teorik çalışmalardan fazla olması din ve maneviyatın yaşlanma sürecinde icra ettiği fonksiyonların anlaşılması açısından umut vericidir. Teorik bağlamda ise yaşlılık çalışmalarında teorik arka planların güçlendirilmesi, elde edilen verilerin teorilerle bütünleşmesi ve teori oluşturmaya yönelik çalışmaların yapılması gerekliliği söylenebilir. İleriye dönük çalışmalarda teorik temellendirmeler yaparak hazırlanan saha çalışmalarının arttırılması gerektiği alana ilgi duyan uzmanlar için önerilmektedir. Konu ile ilgili gerçekleştirilecek araştırmalarda kendi ülkemizin yaşlılarına özgü dindarlık, maneviyat ve manevi iyi oluş ölçeklerinin geliştirilmesi elzemdir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Gerontoloji, Yaşlanma, Din, Konu Eğilimi, İçerik Analizi.

Giriş

Demografik yaşlanma 20. ve 21. yüzyılın en önemli konularından biri olmuştur. 20. yüzyıldan önce yaşlanma hızı düşük ve 65 yaş üzeri nüfus genel nüfus için küçük bir yer kaplamaktayken, 20. yüzyılda meydana gelen bilimsel ve teknolojik gelişmelerle birlikte yaşam koşullarının iyileşmesine bağlı olarak ölüm oranları azalmış ve yaşam beklentisi artmıştır. 1950 yılında dünyadaki yaşlı nüfus oranı %5,2 iken Türkiye’de bu oran %3,2 olmuştur. Nüfus projeksiyonuna baktığımızda ise 2050 yılında dünyadaki yaşlı nüfusun %16 olacağı öngörülmektedir; Türkiye’de ise bu oranın %18 olacağı öngörülmektedir. Dünyadaki nüfus yaşlanmasına benzer şekilde ülkemizde de yaşlı nüfus artmakla birlikte bu artış dünyadan daha hızlı gerçekleşmektedir. Bu durum yaşlanma konusunun yakından incelenmesini gerekli kılmaktadır.¹

Türkçeye yaşlanma bilimi olarak çevrilen “Gerontoloji” demografik yaşlanmanın neticesinde önemi artan bir bilim dalı haline gelmiştir. Gerontoloji bilimi uzun süre daha çok tıbbi bakış açısıyla ele alınmıştır. Buna bağlı olarak yaşlanma kavramı da biyolojik temelden hareketle tanımlanmış ve bu doğrultuda çalışmalar yapılmıştır. Gerontolojinin; “zamanın ilerlemesine bağlı olarak ortaya çıkan ve yetişkinlik sonrası yaş dönemlerine özgü koşulları ve değişimleri inceleyen bilim dalı” şeklindeki tanımı, yaşlanmanın sadece tıbbi olarak değil psiko-sosyal, ekonomik vb. yönleriyle ele alınıp çalışmasının önünü açmaktadır. Yaşlanma kabaca canlı organizmalarda zamanla birlikte meydana gelen değişimlerin ölümle sonuçlandığı süreç olarak tanımlanabilir.²

Yaşlanma süreci biyolojik temelli olmakla birlikte fiziksel, sosyal, psikolojik vb. alanlarda da değişimlerin yaşandığı bir süreçtir.³ Bu değişimleri özetleyecek olursak; yaşlanma sürecinde görünür değişimlerden biri fiziksel değişimlerdir. Yaşlanma sürecinde ortaya çıkan fiziksel değişimler yaşlı bireylerde güç kaybına neden olmakta ve organ fonksiyonlarının bozulmasına bağlı olarak diyabet, tansiyon, enfeksiyon hastalıkları gibi çeşitli sağlık sorunları ortaya çıkmaktadır.⁴ Bunun yanında bilişsel düzlemde, algı, dikkat, problem çözme ve hafıza gibi bilişsel fonksiyonlarda değişimler ortaya çıkmaktadır. Sosyal alanda ise yaşlanan bireyin rol ve statüsünde değişimler meydana gelmektedir. Emeklilik, eş ve yakın arkadaşların kaybı, çocukların evden ayrılması gibi bazı durumlar yaşlı bireylerde sosyal izolasyona ve yalnızlaşmaya neden olmaktadır. Bu değişimler ve yaklaşan ölüm gerçeği yaşlanan bireyde umutsuzluk, depresyon ve kaygı gibi çeşitli psikolojik problemleri de beraberinde getirmektedir.⁵

Yaşlanma sürecinde meydana gelen değişimler yaşlanan bireylerin mevcut durum hakkında daha fazla düşünmesine ve karşılaştığı durumları anlamlandırmaya itmektedir. Anlamlandırma sürecinde inanç sistemleri önemli yer tutmaya başlamaktadır. Dini inançlar yaşlı bireylerin karşılaştığı güçlükleri anlamlandırırken aynı zamanda başa çıkma süreçlerini de olumlu yönde etkileyebilir.⁶ Din, bireylerin davranışlarına etki ederek fiziksel sağlığı iyileştirebileceği gibi umut ve iyimserliği sağlayarak psikolojik sağlığa da olumlu etki edebilir.⁷ Bu bağlamda din ve yaşlanma konusunda yapılan çalışmalar başarılı yaşlanma sürecine katkı sağlayabilir.⁸ Buradan hareketle yaşlılığın anlamlandırılması, yaşlılıkta karşılaşılan problemlerle başa çıkmada dinin ne tür bir etkiye sahip olduğunun alanyazın taramasına dayanarak incelenmesi çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Araştırmamızın

¹ Seyran Çuhadar Gürsoy ve Kuvvet Lordoğlu, “Demografik Dönüşüm Sürecinde Türkiye’de Yaşlanma ve Sorunlar”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 54 (2016), 63-80; Alan Duben, “Türkiye ve Avrupa’da Nüfus Yaşlanması, Aile, Piyasa ve Devlet”, *Yaşlanma ve Yaşlılık: Disiplinlerarası Bakışaçıları*, ed. Alan Duben, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018), 67-79.

² Cengiz Akçay, *Yaşlılık ve Emeklilik: Kavramlar, Kuramlar, Sorunlar* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2015), 10-20.

³ Laura Carstensen, vd., “Emotional Experience Improves With Age: Evidence Based on Over 10 Years of Experience Sampling”, *Psychology and Aging* 26/1 (2011), 21.

⁴ Shilpa Amarya, vd., “Changes During Aging and Their Association With Malnutrition”, *Journal of Clinical Gerontology and Geriatrics* 6/3 (2015), 78-84.

⁵ Melek Zaburoğlu Yanardağ, “Sosyal Hizmet Mesleğinde Gerontolojik ve Geriatrik Boyut Üzerine İncelemeler”, *Yaşlılık ve Sosyal Hizmet*, ed. Umut Yanardağ - Melek Zaburoğlu Yanardağ (Ankara: Nika Yayınevi, 2019), 31-43.

⁶ Krok Dariusz vd., “When Meaning Matters: Coping Mediates The Relationship of Religiosity and Illness Appraisal With Well-Being in Older Cancer Patients”, *The International Journal for the Psychology of Religion* 29/1 (2019), 46-60.

⁷ Sema Yılmaz, “An Empirical Research On The Relationship Between ‘Umra Worship and Meaning in Life and Hopelessness”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/3 (2018), 1687-1710; Mehmet Akif Klavuz - Esra Klavuz, “Yaşlanma Döneminde Kayıplarla Başa Çıkmada Manevi Danışmanlık Hizmetlerinin Önemi”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten (İstanbul: Dem Yayınları, 2018), 17-38; Orhan Gürsu, “Nöropsikoloji, Din ve Psikolojik İyi Oluş”, *Journal of International Social Research* 10/53 (2017), 502-512; Asım Yapıcı - Ali Koçak, “Türkiye’de Ruh Sağlığı, Maneviyat ve Dindarlık: Meta Analitik Bir Değerlendirme”, *Din, Değerler ve Sağlık*, ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: DEM Yayınları, 2017) 65-116; Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din, Psikososyal Uyum ve Dindarlık* (Adana: Karahan Yayınları, 2007).

⁸ Moustapha Dramé vd., “Factors Associated With Successful Aging in Persons Aged 65 To 75 Years.” *European Geriatric Medicine* 5/6 (2014), 365-370.

temel problemi öncelikli olarak Batı'da din, maneviyat ve yaşlanma ilişkisini ele alan dergilerde konunun hangi yönleriyle ele alındığının ve bu çalışmalarda hangi yöntemlerin kullanıldığının belirlenmesidir. Bu temel problem doğrultusunda öne çıkan çalışma konularının tespit edilmesi ve ülkemizde özellikle din psikolojisi sahasında çalışan araştırmacılara fikir verilmesi hedeflenmiştir. Böylelikle döneme özgü tematik konuların bilinmesi sağlanmış olacaktır.

Özetle bu çalışmanın amacı yukarıda sıralanan verilerden hareketle yurt dışında din ve yaşlanma konusunda yapılan çalışmaları incelemektir. Yaşlılık ve din/maneviyat özelinde çalışmalar yapan dergilerde ele alınan konuların neler olduğu, hangi araştırma desenlerinin kullanıldığı, çalışmaların örneklemeleri, kullanılan veri toplama teknikleri ve makalelerin aldıkları atıf sayısı analiz edilecektir. Bu çalışmanın önemi ise Batılı alanyazında sadece yaşlılık ve din/maneviyat amacı çerçevesinde hareket eden dergilerde ne tür konuların işlendiği, hangi yöntem ve örneklerle çalıştıkları, hangi ölçme araçlarına müracaat ettiklerinin bilinmesinin ülkemizde yapılacak benzer çalışmalar için rehber niteliğinde olabileceğidir. Özellikle din psikolojisi alanında çalışan Türk araştırmacılar için Batı literatüründe en çok çalışılan ve revaçta olan konuların bilinmesi, ülkemizde de benzer çalışmaların yapılmasında yol gösterici olabilecektir. Dahası, konu üzerine çalışacak din psikologlarının söz konusu kaynaklara erişimi ve literatür eksikliğine ilişkin problemlerinin aşılmasında da bir nebze olsun katkı sağlayabilir. Öte yandan yeni araştırma konularının yakalanması ve gelecek çalışmaların neler olabileceğinin belirlenmesi ve bu çalışmalarda kullanılacak yöntemlerle ilgili fikir vermesi açısından önem taşımaktadır. Çalışmamızın bir diğer önemi ise, ülkemizde yaşlılık-din/maneviyat ilişkisini ele alan araştırmalara yönelik analiz çalışmasının yapılmamış olması nedeniyle bir ilk olma özelliği taşımasıdır.

1. Yaşlanma Sürecinde Dini Gelişim ve Dindarlık

Çocukluk ve yetişkinlikten farklı olarak çeşitli yönlerden gerilemelerin ön plana çıktığı⁹ yaşlılık dönemi, biyo-psiko-sosyal ve ekonomik yönlerden değişimlerin olduğu bir dönemdir. Biyolojik yapıda meydana gelen gerilemeler fizyolojik sorunları, sağlık sorunlarını ve bakıma muhtaçlık gibi baş edilmesi zor durumları ortaya çıkarmaktadır. Hafıza, dikkat, algı gibi bilişsel alanda meydana gelen gerilemeler ise yaşlı bireylerde unutkanlık, öğrenme güçlüğü ve odaklanma güçlüğü gibi çeşitli problemleri beraberinde getirmektedir.¹⁰ Toplumsal alanda emeklilikle beraber üretim faaliyetlerine katılamayan yaşlı bireyin görev ve sorumluluklarının değişmesi, bireyin toplumsal statüsünün değişmesine ve ekonomik problemlere yol açmaktadır. Bireysel ve toplumsal alanda meydana gelen değişimler ise yaşlı bireylerin kişilik yapısı ve davranışlarına etki ederek depresyon, kaygı, stres ve yalnızlık gibi çeşitli psikolojik sorunlara neden olmaktadır. Bütün bu olumsuzluklara karşı yaşlı bireylerin elde ettiği yaşam tecrübeleri, onların muhakeme yeteneği ve problem çözme becerilerinin gelişmesini sağlayarak sorunların üstesinden gelmek için kaynak sağlayabilmektedir.¹¹

Dini gelişimi ele alacak olursak, yaşlılık dönemindeki dini ilgi yetişkinlik, ergenlik ve çocukluk dönemlerindeki dini duygu ve düşüncelerin devamı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu durum dini düşüncenin temelini çocukluk yıllarına dayanmasının bir sonucudur. Ancak, yaşlılık döneminin kendine has özellikleri dini gelişimde değişimlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.¹² Ergenlik dönemiyle kıyaslanacak olursa ergen bireylerin sorgulayıcı, şüpheci ve duygusal dengesizlikler içerisinde olan dini düşünce yapısı yaşlılık döneminde zihinsel durgunluğa ve duygusal alanda bir olgunluğa dönüşmektedir. Yaşlılık döneminde daha kararlı bir dini düşünce yapısı ortaya çıkabilmektedir.¹³ Yaşlılık döneminde yeterliklerin azalması ve ölüme yakınlaşma ruhsal alana yönelimin önünü açmaktadır. Bu dönemdeki dini değişimlere neden olan şeyler ise yaşlı bireylerin fiziksel, sosyal ve psikolojik alanda karşılaştığı güçlüklerdir. Fiziksel sorunların ortaya çıkması dini pratiklerin yapılmasına engel olmaya başlarken, toplumsal statüsü değişen yaşlılar kültürel ve dini yapının sağladığı sosyal destekten faydalanabilmektedir.¹⁴ Yaşlıların karşılaştığı psikolojik sorunlar

⁹ Holstein, A. James - Jaber F. Gubrium, "Constructionist Perspectives On The Life Course", *Sociology Compass* 1/1 (2007), 335-352.

¹⁰ Warner Schaie, "The impact of Longitudinal Studies on Understanding Development From Young Adulthood To Old Age", *International Journal of Behavioral Development* 24/73 (2000), 257-266.

¹¹ Mehmet Zafer Damış - Gülay Günay, "Yaşlılık Döneminde Karşılaşılan Psikososyal Sorunlar", *Yaşlılık ve Sosyal Hizmet*, ed. Umut Yanardağ ve Melek Zubaroglu, Ankara: Nika Yayınevi, (2019), 43-66.

¹² Harold George Koenig, *Aging and God: Spiritual Pathways to Mental Health in Midlife and Later Years*. Psychology Press, 1994.

¹³ Paul Wink - Dillon Michele, "Spiritual Development Across The Adult Life Course: Findings From a Longitudinal Study", *Journal of Adult Development* 9/1 (2002), 79-94.

¹⁴ Joanne Van Dijk, "The Role of Ethnicity and Religion in The Social Support System of Older Dutch Canadians", *Canadian Journal on Aging/La Revue Canadienne Du Vieillessement* 23/1 (2004), 21-34.

için dini düşünce ve davranışlar iyileştirici olabilmektedir.¹⁵ Özetle, yaşlılık döneminde dini yönelimi etkileyecek motivasyonlar şöyle sıralanabilir; yaşanan kayıplarla beraber hissedilen “acıklık” duygusu, yaklaşan ölüm gerçeği ile hayatın ve ölümün anlamını kavramaya yönelik anlam arayışı. Bu durumlar yaşlılarda dini ilginin artmasına ve dini başa çıkma yöntemlerine başvurulmasına neden olmaktadır.¹⁶

Yaş ve dindarlık ilişkisine yönelik alanyazına bakıldığında üç farklı yaklaşım görülmektedir. Bunlar; “geleneksel”, “sabitlik” ve “ilgisizlik” modelleridir. Geleneksel model; yaş arttıkça dindarlığın artacağını, sabitlik modeli; yaş artışının dindarlıkta bir değişime neden olmayacağını, önceki alışkanlıkların devam ettirileceğini ileri sürerken, ilgisizlik modeli; yaş arttıkça dindarlıkta bir azalışın olduğunu kabul etmektedir. Ancak burada dikkat edilecek bir husus, kronolojik olarak yaş artışının dindarlığa etkisinden ziyade yaşla beraber karşılaşılan yaşam olaylarının dindarlığa etkisinin önemidir. Yani yaşam standartları yüksek, zorluklarla daha az karşılaşan birinin dindarlığı ile daha zor şartlarda hayatını devam ettiren birinin dindarlığını yaşından ziyade deneyimlerini etkileyecektir.¹⁷ Bu durum göz önünde bulundurulduğunda yaşlılık dönemi dindarlığı kişilerin yaşam koşullarıyla yakından ilişkidir. Yaşlılık dönemindeki dindarlık durumuna bakıldığında ise yukarıda bahsedilen modelleri destekleyecek veriler elde edilmektedir. Yaşlılık dönemindeki dindarlık; kurumsal katılım (dini törenlere ve toplu ibadete katılım gibi), dinin tutum ve inançlar olarak üç başlıkta ele alınabilir.¹⁸ Bu başlıklarda yapılan çalışmalarda yaşlılardaki fiziksel ve çevresel nedenlerden dolayı kurumsal katılımda düşüş olduğu ortaya çıkmış ve kurumsal katılımı ilgisizlik modeli desteklenmiştir. Dini tutum ve inanç konusunda yapılan çalışmalarda ise artış tespit edilerek bu iki başlıkta geleneksel model desteklenmiştir. Dini pratiklere devam etme konusunda yapılan çalışmalarda ise önceki dönemlere benzer şekilde devam eden sabitlik modelini destekleyen veriler elde edilmiştir. Bu verilerin elde edildiği araştırma desenlerine bakıldığında ise kesitsel araştırmalarda daha çok yaşla birlikte dindarlığın arttığı yönünde bulgular elde edilmiştir. Boylamsal araştırmalarda elde edilen bulgular ise daha çok sabitlik modelini desteklemiştir.¹⁹

Sonuç olarak yaşlılık dönemindeki dini duygu ve davranışlardaki değişimin yaşlı bireylerin yaşam koşullarıyla yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Elde edilen sonuçlar yaşla birlikte dindarlık artar ya da değişmeden devam eder şeklindeki yaklaşımların ikisini de kesin olarak kanıtlamaz. Dolayısıyla yaşlılık döneminin kendine özgü dindarlık durumunun olacağı göz önünde bulundurularak ortaya konan modeller bütüncül bakış açısıyla değerlendirilmelidir.

2. Yöntem

Nitel araştırma desenine uygun olarak tasarlanan bu çalışmada metodolojik olarak “bibliyometrik analiz” tekniği kullanılmıştır. Bibliyometrik analizde, literatürde yer alan nicel ve nitel çalışmaların bir arada derlenerek belirli anlam yapıları çıkarılır. Bibliyometrik analizde, nicel araştırmaları özetlemek için kullanılan meta-analiz ve nitel araştırmaları derlemek için kullanılan meta-sentezin bir karışımı olup farklı tür araştırmaların konu yönelimleri, metodoloji tercihleri, alana katkıları ve diğer nitelikleri derinlemesine ele alınır. Böylelikle incelenen olguya ilişkin literatürdeki çalışmalar kapsamlı bir şekilde betimlenerek bir yandan olgunun literatürdeki gelişim ve yayılımı belirlenirken diğer yandan okuyucular mikro odaktan makroya doğru yönlendirilmektedir. Bu sayede olgunun dinamiklerinin daha geniş bir perspektifle değerlendirmesi imkânı elde edilmektedir.²⁰

Bu çalışmanın amacı ülkemizdeki yaşlanma çalışmalarına perspektif sunması için yurt dışında din ve yaşlanma konusunda yapılan çalışmaların konu eğilimlerini ortaya koyarak metodolojik açıdan araştırmaların ayrıcalıklı özelliklerini tespit etmektir. Bu doğrultuda çalışmada şu sorulara cevap aranmaktadır;

¹⁵ Golparvar, Mohsen - Mohamad Reza Mosahebi, “Predicting Senile People Spiritual Well-Being Through Psychological Capital Components”, *Knowledge & Research in Applied Psychology* 16/3 (2017), 4-12.

¹⁶ Faruk Karaca, *Dinî Gelişim Psikolojisi* (Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2016), 215-240.

¹⁷ Benjamin Beit-Hallahmi - Micheal Argyle, “Yaş ve Din”, çev. Abdurrahman Kurt, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Ocak 1992), 319-331.

¹⁸ Peter C. Hill vd., “Conceptualizing Religion and Spirituality: Points of Commonality, Points of Departure”, *Journal for the Theory of Social Behaviour* 30/1 (2000), 51-77.

¹⁹ Mehmet Akif Kılavuz, “Yaşlanma Sürecinin Dinî Gelişime Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (Ocak 2006), 97-112; Benjamin Beit-Hallahmi - Micheal Argyle, “Yaş ve Din”, 319-331; Mustafa Arslan, “Geleneksellik ve Yaşlı Dindarlığı: Taşrada Sosyal Hizmet Alamayan Yaşlıların Dindarlık Durumları Üzerine Uygulamalı Bir İnceleme”, *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi* 2/2 (2009), 112-125; Abdullah İnce, *Yaşlanma Sürecinde Dini Hayat (Sakarya İli Merkez İlçeler Örneği)*. (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 21-23; Ayşe Şentepe, “Yaşlılık döneminde dini başa çıkma.” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2015): 186-205.

²⁰ Ivan Zupic - Čater Tomaž, “Bibliometric Methods in Management and Organization” *Organizational Research Methods* 18/3 (2015), 429-472.

Yurt dışında din ve yaşlanma konusunda yapılan bilimsel yayınların konu dağılımı nasıldır?

Yaşlılık ve din konusunda yapılan çalışmaların yöntemi ne tür bir çeşitlilik göstermektedir?

2.1. Veri Kaynağının Seçimi

Bibliyometrik analizde doğru veri kaynağının seçimi önemlidir. Alandaki tartışmalara yön veren ve diğer çalışmalar tarafından sıkça referans gösterilen kaynakların belirlenmesi ile nitelikli veri sunumu gerçekleştirilebilir. Bu çalışmada genel olarak literatürde din ve yaşlanma konusunu ele alan yurtiçi ve yurtdışı yayınlar esas alınmıştır. Veri kaynağının belirlenmesi birbiri ardına işleyen sarmal bir süreçte gerçekleştirilmiştir. Öncelikle din ve yaşlanma konusunda 'religion, aging' anahtar kelimeleri kullanılarak farklı dizinlerde genel bir alanyazın taraması yapılmıştır. Bu taramada din ve yaşlanma konusunda müstakil yayın yapan *Journal of Religion, Spirituality and Aging* dergisi (*Din, Maneviyat ve Yaşlanma Dergisi*) tespit edilmiş; derginin genel bilgileri incelendiğinde yapılan yayınların tamamının din, maneviyat ve yaşlanmayı ilgilendirmesi ve 'Emerging Sources Citation Index (ESCI)'de taranıyor olması dolayısıyla araştırma için uygun bir veri kaynağı olacağı düşünülmüştür. Bibliyometrik analizde nitel araştırma yöntemlerinde sıkça kullanılan amaçlı örnekleme yöntemi olan ölçüt örnekleme tekniği kullanılmış; ölçüt olarak belirli bir yıl aralığında yapılan yayınlar seçilmiştir. Buna göre analize dahil edilecek örneklem grubu *Din, Maneviyat ve Yaşlanma Dergisinde* (JRSA) (2010-2019 yılları arasında) yayınlanan 203 çalışmadan oluşmaktadır.

2.2. Veri Toplama ve Analiz Süreci

Doküman inceleme yoluyla veri toplanan bu çalışmada kullanılacak dergi belirlendikten sonra dergide yayınlanan makaleler önce özetleri okunarak 2010 yılından başlayarak 2019 yılına kadar gidilmiştir. Toplamda 205 tane makale incelenmiş ve istenilen verilerin elde edilemediği 2 makale elenmiştir. Geriye kalan 203 makaleden elde edilen verilerin frekansları, yüzde oranları ve çapraz tabloları istatistik paket programı kullanılarak elde edilmiştir.

Araştırmanın bulguları bibliyometrik analiz ve içerik analizi kullanılarak elde edilmiştir. Bilimsel çalışmaların bibliyometrik analizi genellikle söz konusu alandaki tezlerin veya seçilmiş bir derginin analizi ile gerçekleştirilmektedir. Bibliyometrik analizde yayınlanan makale sayısı, anahtar kelime, atıf sayısı, yayın yılı, yazar sayısı gibi çeşitli özellikler inceleme konusu olmaktadır. İçerik analizinde belirli kurallara göre taranmış görsel ve dokümanlar tematik olarak ele alınır. Yapılan çalışmaların konu eğilimleri ve özellikleri de içerik analiziyle elde edilebilir.²¹ Bu çalışmada *Din, Maneviyat ve Yaşlanma* dergisinde 2010-2019 yılları arasında yapılan çalışmaların konu, yıl, yöntem, örneklem, veri toplama tekniği ve makalelerin aldığı atıf sayısı bibliyometrik içerik analizi kullanılarak çözümlenmiştir. Adı geçen dergideki makaleler içerik analizi yapılarak, makalenin konusu, yöntemi, veri toplama araçları, örnekleme, veri analiz yöntemleri, tartışma ve öneriler boyutlarını kapsayacak şekilde incelenmiştir. Araştırma sürecinde belirlenen dergide incelenen makalelerin verileri araştırmacı tarafından içerik analizi yöntemiyle tek tek kodlanmış, tema ve başlıklara ayrılarak tabloleştirilmiştir. Bu çalışmada inandırıcılığın sağlanması için geniş bir zamana (Eylül 2020-Şubat 2021) yayılan araştırma sürecinin başından sonuna kadar alanyazın incelenmesi ve veri toplama birlikte yapılarak uzun süreli bir etkileşim geçirilmiştir. Son olarak tutarlılığı sağlamak için kodlama güvenilirliği yöntemi kullanılmıştır.²² Kodlama güvenilirliği, birden fazla kodlayıcı arasındaki uzlaşmaya göre belirlenmiş olup bunu sağlamak için araştırmacı dışında nitel araştırma konusunda deneyim sahibi bir uzman, dergi ile programdaki verileri karşılaştırarak eksikleri gidermiş ve yapılan kodlamaların doğruluğunu teyit etmiştir.

2.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma projelerinin en önemli sınırlılıklarından birisi zamandır. Bu çalışma bir ders dönemi ile sınırlandırılmıştır. Zaman kısıtlılığı nedeniyle tek bir dergi incelenmiştir. İncelenen dergide 2010-2019 yılları arasında yapılan çalışmaların ele alınması ve dergide yayınlanan kitap incelemelerinin çalışmaya dâhil edilmemesi konuyla ilgili önemli sınırlılıklardan birisidir.

²¹ Furkan Beşel - Fatih Yardımcıoğlu, "Maliye Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi: 2007-2016 Dönemi", *Maliye Dergisi* 172 (2017), 133-151; Beytullah Karagöz - İzzet Seref, "Yunus Emre İle İlgili Araştırmaların Bibliyometrik Analizi", *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi* 13/27 (2019), 123-141; Zeki Karataş, "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri", *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015), 62-80.

²² Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018), 178-181.

3. Bulgular

Bu çalışmada belirlenen *Din, Maneviyat ve Yaşlanma Dergisinin* 2010-2019 yılları arası yapılan tüm çalışmaları incelenmiştir. Toplamda 205 olan yayın sayısının 2 tanesinde yeterli veri elde edilemediği için araştırmaya dâhil edilmemiştir. Araştırmaya dâhil edilen 203 çalışma yıl, konu, konulara yapılan atıf sayısı, araştırmalarda kullanılan yöntem, örneklem belirleme türü ve veri toplama araçları olarak toplamda 6 başlıkta analiz edilerek bulgular elde edilmiştir.

3.1. Yayın Sayısının Yıllara Göre Dağılımının Analizi

Araştırmada din ve yaşlanma konusunda yapılan çalışmaların konu eğilimlerini belirlemek için araştırmanın sınırlılıkları da göz önünde bulundurularak 2010-2019 yılları arası yapılan yayınlar incelenmiştir. 2010-2019 yılları arası seçilmesinin nedeni hem yakın zamanda çalışmaların nasıl değişiklik gösterdiğini görmek hem de alanyazının güncel durumunu tespit etmektir.

Tablo 1: Dergi Yayın Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Sıklık	Yüzde
2010	14	%6,9
2011	23	%11,3
2012	25	%12,3
2013	21	%10,3
2014	22	%10,8
2015	20	%9,9
2016	23	%11,3
2017	19	%9,4
2018	22	%10,8
2019	14	%6,9
Toplam	203	%100

Tabloyu incelediğimizde yılda en çok 25 yayın (%12,3) ve en az 19 (%9,3) yayın yapıldığı görülmektedir. 2019 yılında yayın sayısının az olmasının nedeni; 1. sayısında Amerikan Yaşlanma Topluluğu'nun (ASA) yaşlanma ve maneviyat bülteninin yayınlanmasıdır. Yıllık ortalama makale sayısı 20 olarak tespit edilmiştir. Genel olarak yayınlanan makale sayıları birbirine yakın seyretmektedir. Yayın sayısının ne ölçüde yeterli olup olmadığını ya da ortalama makale sayısını kıyaslayabileceğimiz bir çalışmaya rastlanmadığı için bu yayının sayısının yeterliliği ile ilgili sağlıklı bir değerlendirme yapılamamaktadır.

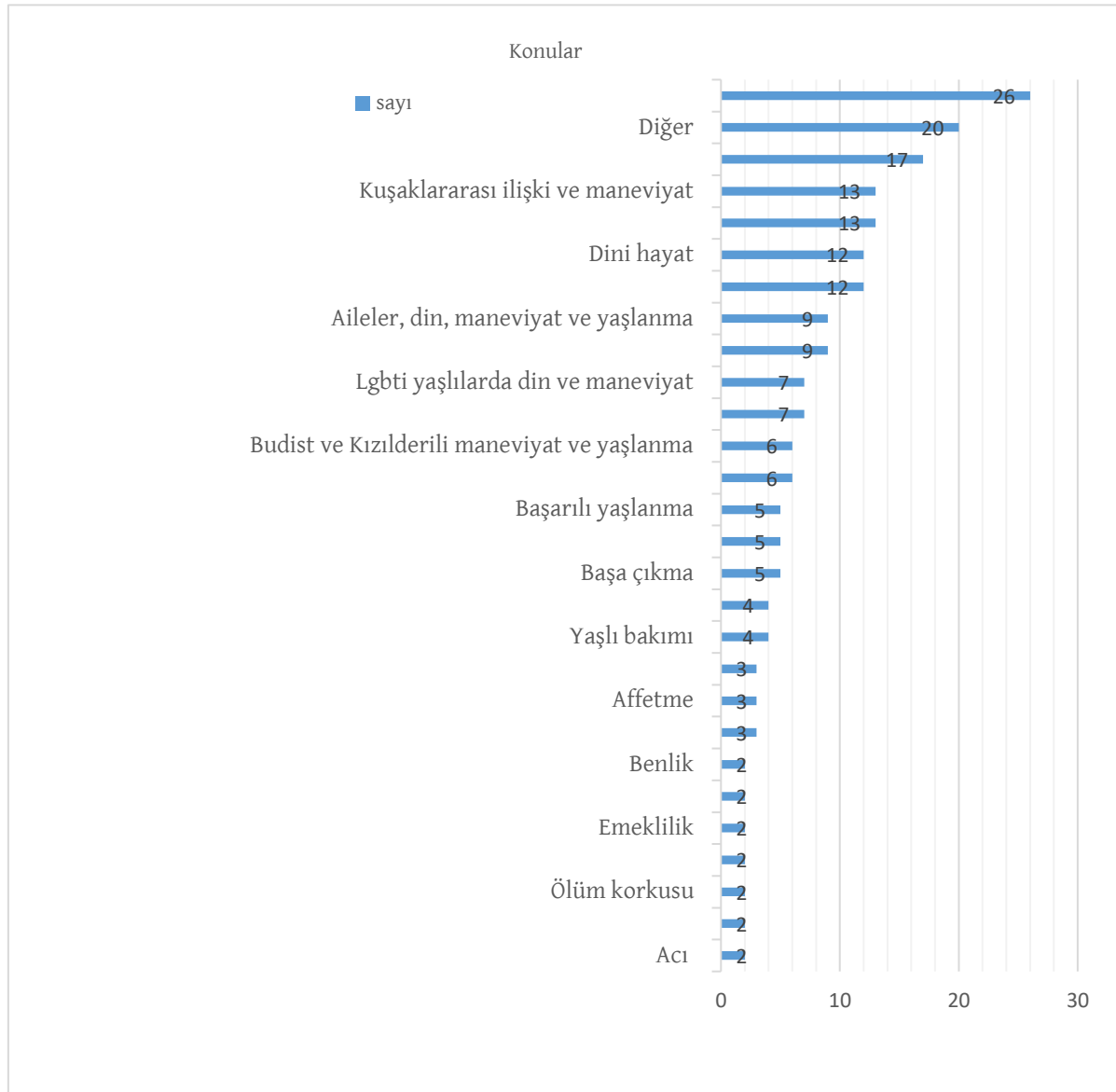
Aynı zamanda tablodaki veriler sadece din, maneviyat ve yaşlılık özelinde yayın yapan bir dergide azımsanmayacak ölçüde araştırmanın varlığını gösteriyor. Türkiye'de din, maneviyat ve yaşlılık çalışmalarını inceleyen görebildiğimiz kadarıyla iki adet literatür tarama çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmalardan ilki Koç'a²³ (2002) ait olup 2002 yılına kadar yapılan çalışmaları incelemiştir. Çalışmaya göre 2002 yılına kadar Türkçe yayın sayısı sadece 32'dir. Bu sayıya kitap, bildiri vb. dahildir. Bu sonuç din, maneviyat ve yaşlılık dergisindeki yıllık ortalama 20 çalışma karşısında ülkemizdeki çalışmaların ne kadar az olduğunun göstergesi sayılabilir. Diğer çalışma ise Abay²⁴ tarafından oldukça yeni sayılabilecek bir tarih olan 2021'de yapılmış ve toplamda 50 makalenin olduğu bilgisine yer verilmiştir. Yıllara göre kısmi bir artış gözlenirse de yeterli düzeyde olmadığı ifade edilebilir.

²³ Mustafa Koç, "Yaşlılık Psikolojisi ile İlgili Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü Üzerine Bir Araştırma" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2000), 289-308.

²⁴ Kader Cansu Abay, "Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında 'Yaşlılık Dönemi Dinsel Gelişimi' Literatürü (1967-2021) Üzerine Bir Araştırma" *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 4 (2021), 45-67.

3.2. Makalelerin Konu Dağılımının Analizi

Tablo 2: Makalelerin Konu Dağılımı

Dergi makaleleri incelenirken konuların tespit edilmesinde öncelikle makale başlığı, özet kısmı, amaç cümlesi ve kullanılan bağımlı değişken incelenmiştir. Konular tekil olarak belirlendikten sonra birbiriyle ilişkili olan bazı konu başlıklarında kümeleme yapılarak tek bir başlık altında toparlanmıştır. Bu konu başlıklarından biri “maneviyat”tır. Maneviyat konusunda yapılan çalışmalar toplam çalışmaların %12,8’idir. Bu başlık altındaki çalışmaların 18 tanesi doğrudan maneviyatın araştırılması üzerine yapılmıştır. Geri kalan çalışmalar; manevi zekâ, manevi endişe, manevi deneyim, manevi yönelim, manevi dayanıklılık, manevi mücadele ve iki tanesi manevi ihtiyaçtır. Konular maneviyatla yakın ilişki içinde olduğu için maneviyat başlığı altında toplanması uygun görülmüştür. 2010-2019 yılları arası yapılan çalışmalarda en çok çalışılan konu maneviyat olmuştur. Bu yaşlanma ve din konusundaki eğilimin maneviyata yönelik olduğunu göstermektedir.

Maneviyat konusundan sonra en çok çalışılan konu demanstır. Tüm çalışmaların %8,4’ü demans konusunda yapılan çalışmalardan oluşmaktadır. Demans çalışmalarının 9 tanesi 2016 yılında demans ve bağlılığı (*faithfulness*) teolojik açıdan ele alan özel bir sayıda yayınlanmıştır. Yaşlılık dönemindeki önemli bir nöro-dejeneratif hastalık olan demans yaşam kalitesini önemli ölçüde etkilemektedir. Din ve demans ilişkisinin tespit edilmesi açısından bu konuda yapılan çalışmalar yaşlanma alanı için önem arz etmektedir. Kuşaklararası ilişki ve din adamlarının eğitimi konuları %6,4’lük oranlarla üçüncü sırada çalışılan konu olmuştur. Din adamları eğitimi 2011 yılında, kuşaklararası ilişki konusu ise 2014 yılında özel sayı olarak yayınlanmıştır. Kuşaklararası ilişki,

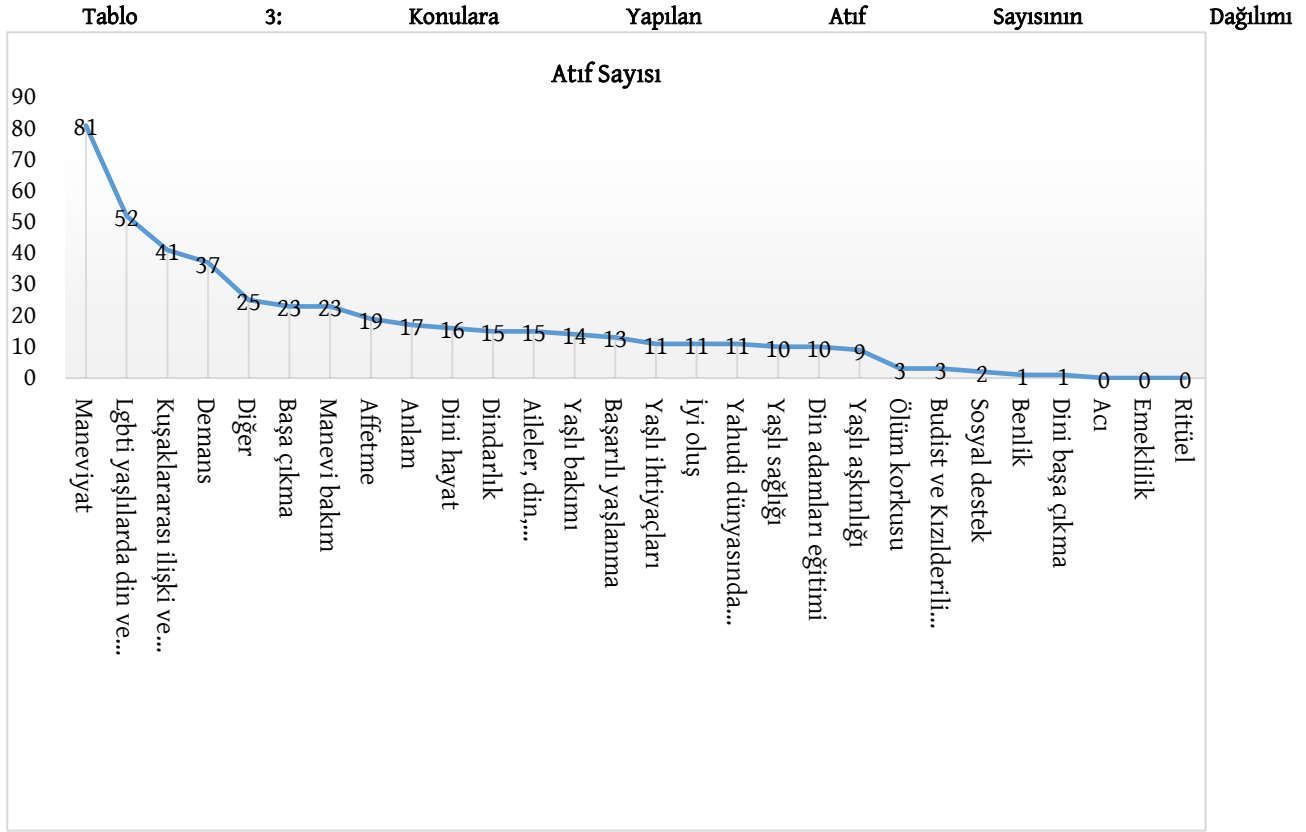
nesiller arasında bağlantının kurularak dini ve kültürel birikimin aktarılması açısından önem arz etmektedir. Kuşaklararası ilişkinin maneviyatla birlikte çalışılması konu eğiliminin maneviyata yönelik olduğunun bir göstergesidir. Yaşlılık dönemiyle ilgili karşılaşılabilecek sorunlar ve başa çıkma açısından yaşlanma sürecinde eğitim konusu önemli bir yer tutmaktadır. Din adamlarına yönelik yaşlılık eğitimlerinin çalışılması ve programlar geliştirilmesi disiplinler arası işbirliği ve başarılı yaşlanma için önemli bir fonksiyona sahiptir. Dini hayat ve Yahudi dünyasında yaşlanma konuları ise toplam çalışma içerisinde %5,9'luk bir orana sahiptir. Yahudiler üzerinde yapılan çalışmalar 2017 yılında özel sayı olarak yayınlanmıştır. Belirli bir dine bağlı bireyler üzerinde yapılan çalışmalar dini gelenek ile yaşlanma pratikleri arasındaki ilişkinin çözümlenmesi ve buna yönelik yaşlanma politikaları ve uygulamalarının geliştirilmesi için önem arz etmektedir. Dini hayat konusu ise dinle bağlantılı farklı konular birleştirilerek oluşturulmuştur.

Bu başlık altında din değiştirme, dini katılım, dinin yaşlılık dönemindeki rolü, inanç, dini yönelim, Tanrı'yla kurulan ilişki, dini kimlik gibi tekil konular bulunmaktadır. Ailelerde din ve yaşlanma ile manevi bakım konusu toplam çalışma içinde %4,4'lük bir oranla beşinci sırada en çok çalışılan konu olmuştur. Ailelerde din ve yaşlanma konusu da 2015 yılında özel sayı olarak yayınlanmıştır. Genel olarak aile içinde din ve maneviyatın yaşlanmayla ilişkisi incelenmiştir. Manevi bakım konusu ise yaşlılık dönemi problemleriyle baş etme konusunda önemli bir fonksiyon icra etmesi nedeniyle son yıllarda sıklığı artan konulardan biridir. LGBT'li yaşlılarda din ve maneviyat konusu ile anlam konusu %3,4'lük bir orana sahiptir. LGBT'li bireylerin yaşlılık ve din açısından ele alınarak çalışılması alanyazın için önemli bir katkı olarak düşünülebilir. İnsan hayatında önemli bir yer tutan anlam konusu ise yaşlılık döneminde önemi artan bir konu olmaktadır. Yaşlılığın anlamlandırılmasında din önemli bir yer tutmaktadır.

Netice itibarıyla din ve anlam konusu birarada ele alındığında başarılı yaşlanmaya katkı sağlayacaktır. Budist ve Kızılderililerde maneviyat ve yaşlanma ile dini başa çıkma konusu %3'lük oranla 7. sırada gelmektedir. Budist ve Kızılderililerle yapılan çalışmalar özel sayıda yayınlanmıştır. Bu konu Yahudi yaşlanmasında olduğu gibi dini yaşantı ile yaşlanma arasındaki ilişkinin tespit edilmesi açısından sahaya dönük çalışmalara kapı aralamaktadır. Dini başa çıkma konusu ise yaşlılık döneminde başvurulmuş önemli bir baş etme stratejisi olmaktadır. Yaşlılarda iyi oluşun artırılması için başa çıkma konusu önemli bir yere sahiptir. Başarılı yaşlanma, dindarlık ve başa çıkma konuları %2,5'lik oranla en çok çalışılan konular arasında 8. sırada sırada gelmektedir. Dindarlık ve başa çıkma konusu yaşlılık döneminde önemi artan konular olması ve başarılı yaşlanmanın birer parçası olarak çalışılması Gerontolojinin hedeflediği sağlıklı ve huzurlu yaşlılık döneminin temin edilmesi için önem arz eden konulardır. İyi oluş ve yaşlı bakımı konusu toplam çalışma içinde %2'lik bir orana sahiptir. Bakıma muhtaçlık konusu ise yaşlılık döneminde karşılaşılan ciddi problemlerden birisidir. Bu nedenle bakım konusunun dini bağlamının çalışılması önem taşımaktadır. Dinin iyi oluşa pozitif etkileri düşünüldüğünde yaşlılık döneminde iyi oluşu etkileyen faktörlerin din bağlamında araştırılması alana sağlayacağı katkı açısından olumlu değerlendirilebilir. Sosyal destek, affetme ve yaşlı aşkınlığı konuları %1,5'lük oranla en az çalışılan konulardandır. Benlik, ritüel, emeklilik, yaşlı sağlığı, ölüm korkusu, yaşlı ihtiyaçları ve acı konuları %1'lik bir oranla en az çalışılan konularda 2. sırada gelmektedir. Diğer şeklinde isimlendirilen başlıkta ise şu konular yer almaktadır; yaş ayrımcılığı, etik, toplumsal dönüşüm, monolog, yaşam kalitesi, öz şefkat, karanlık hikaye, yaşlı istismarı, değerler, kimlik inşası, bağlanma tarzı, yaş dostu kent, kadın günü, yaşam görevleri, algı, iyimserlik, psikolojik iyi oluş, kontrol, stres ve iltihaplanma, kültürel anlatı vb. konulardır. Bu konulardan birer tane ve bağlantısız olduğu için "diğer" başlığında toplanması uygun görülmüştür. Sonuç olarak, dergide yayınlanan konuların eğilimine bakıldığında yaşlanma ve maneviyat konusuna yoğun ilgi gösterildiği görülmektedir. Bunun dışında demans, etnik grup ve yaşlılar vb. konu çeşitliliğinin çok olmasının da din ve yaşlanma konusunun farklı açılardan ele alınıp yaşlılık olgusunun anlaşılması açısından umut verici olabileceği söylenebilir.

3.3. Konulara Yapılan Atıf Sayısının Analizi

Dergide yer alan makalelerin konu dağılımları incelendikten sonra belirlenen konu başlıklarında yapılan yayınların aldığı atıf sayıları incelenmiştir. Atıf analizinin yapılması çalışılan konulara diğer araştırmacılarında ilgisinin yüksek olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Dergide yayınlanan makalelere CrossRef (Reference Linking and Cited By Linking) üzerinden yapılan alıntılar sitede yer almaktadır. Buradaki veriden hareketle dergide çalışan konulara yapılan atıf sayısı analiz edilmiştir. 2010-2019 yılları arası dergide yayınlanan 203 makale toplam 463 atıf almıştır. En yüksek atıf sayısı maneviyat konusuna yapılmıştır. 81 atıf yapılan maneviyat konusu toplam atıfların %17'sine sahiptir. İkinci sırada en çok atıf alan konu ise 52 atıfla LGBT'li yaşlılar üzerinde yapılan çalışmalar olmuştur. Kuşaklararası ilişki 41 atıf alırken demans konusunda yapılan çalışmalar 37 atıf alarak 4. sırada yer almıştır. Başa çıkma ve manevi bakım konusu 23 atıfla 5. sırada yer almaktadır. Diğer konulara yapılan atıflar tabloda verilmiştir. Dikkat çeken nokta maneviyat ve manevi bakım konusunun toplamda 104 atıfla toplam atıfların %22'sini almasıdır. Bu durum din ve yaşlanma konusunda konu eğiliminin maneviyat çalışmalarına kaydığını göstermektedir. Ülkemizdeki din psikolojisi araştırmacıları için sunduğumuz veriler ve atıf sayıları alandaki yönelimin ve konu başlıklarının ön plana çıktığını göstermesi açısından dikkate değerdir. Türkiye'deki çalışmalarda maneviyat ve yaşlılık ilişkisi yeterince ele alınmıştır. Ancak LGBT, kuşaklararası ilişki ve demans konuları işlenmeye müsait başlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.4. Yöntem ve Desenlerin Analizi

Tablo 4: Yöntem ve Desenler

Yöntem	Sıklık	Yüzde
Nicel	48	23,6
Korelasyon	31	65
Karşılaştırma	8	17
Tarama	4	8
DeneySEL	3	6
Ölçek geliştirme	1	2

	Betimsel	1	2
	Nitel	72	35,5
	Durum çalışması	20	28
	Kuram oluşturma	15	21
	Fenomenoloji	11	15
	Örnek olay	8	11
	Eylem araştırması	5	7
	Anlatı analizi	5	7
	Söylem analizi	2	3
	Kültür analizi	2	3
	Kavram analizi	2	3
	Tarihsel analiz	1	1
	Sistematik derleme	1	1
	Karma	11	5,4
	Açıklayıcı	6	55
	Keşfedici	5	45
	Teorik Çalışma	72	35,5

Bu çalışmanın amaçlarından biri de din ve yaşlanma konularında yapılan çalışmaların yöntem analizini yapmaktır. Bu doğrultuda incelenen 203 çalışmada kullanılan araştırma tekniğine bakıldığında 43 tane nicel (%23,6), 72 tane nitel (%35,5), 11 tane karma yöntem (%5,4) ve 72 tane teorik çalışma (%35,5) yapıldığı bulunmuştur. Araştırmada yöntem analizi yapılırken bildiri ve derleme türünde olan -içinde müstakil bir yöntem başlığı bulunmayan- çalışmalar teorik çalışma olarak değerlendirilmiştir. Bulguları değerlendirdiğimizde çalışmaların üçte birinden fazlasının nitel teknikte olması hem dinin hem de yaşlılığın anlaşılmasında nitelikli bilgilerin elde edilmesi açısından önem arz etmektedir.

Araştırmada kullanılan desenlerin analizine bakıldığında nicel çalışmaların %65'i korelasyon deseniyle yapılmıştır. Geriye kalan çalışmaların %17'si karşılaştırmalı, %8'i tarama, %6'sı deneysel ve %4'lük kısmı da ölçek geliştirme ve betimsel analiz deseniyle yapılmıştır. Nicel desenler içindeki en çok çalışılan korelasyon deseninde araştırmacı bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Bu tip çalışmaların önemi araştırmacının konuyla ilişkili diğer değişkenleri tespit ederek konunun ne ölçüde açıklandığı ve diğer değişkenlerle nasıl bir ilişki içinde olduğunu tespit etmesidir. Yaşlılık ve din gibi geniş kapsamlı konuların anlaşılmasında ilişkili olan diğer değişkenlerinde tespit edilmesi bütüncül bir perspektif oluşturmak açısından önem arz etmektedir. Nitel araştırma desenlerine bakıldığında en çok çalışılan desen %28'lik oranla durum çalışması olmuştur. Diğer desenlere bakıldığında %21'i kuram oluşturma, %15 fenomenolojik çalışma, %11 örnek olay, %14'ü eylem araştırması ve anlatı analizi, %9'u söylem, kültür ve kavram analizi şeklinde iken %2'lik kısmı ise tarihsel analiz ve sistematik derleme şeklinde yapılmıştır. Nitel araştırmalar içinde en çok çalışılan durum çalışması desenini değerlendirecek olursak, durum çalışmasında araştırmacı, bir veya birkaç durumu belirli ölçülerde bütüncül olarak anlamayı amaçlamaktadır.

Yaşlılık ve din çalışmalarının niteliksel özelliklerinin tespit edilmesi durumsal analizinin yapılması açısından önem arz etmektedir. Karma yöntemle yapılan çalışmaların desenlerine bakıldığında %55'i açıklayıcı ve %45'i keşfedici desene yapılmıştır. Açıklayıcı desende önce nicel veriler toparlanarak analiz edilir ve çıkan sonuca göre nitel çalışmaya geçilir. Keşfedici desende ise önce nitel devamında nicel çalışma tasarlanır. Her iki türde de yapılan çalışmalarda çalışılan konunun hem niceliksel hemde

niteliksel özelliklerinin araştırılması kapsayıcı sonuçların elde edilmesi açısından önem arz etmektedir. Karma araştırma desenlerinin, din ve yaşlanma konusunda kapsayıcı verilerin elde edilmesi açısından daha fazla çalışılması gereken bir yöntem olduğu söylenebilir.

3.5. Veri Toplama Araçlarının Analizi

Tablo 5: Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı	Sıklık	Yüzde
Anket	54	41
Mülakat	43	33
İkincil veri	17	13
Odak grup	5	4
Alanyazın tarama	4	3
Gözlem	3	2
Doküman inceleme	3	2
Yaşam hikayesi	2	2
Toplam	131	100

Çalışmalarda kullanılan veri toplama araçlarına bakıldığında çalışmaların; %41'i anket, %33'ü mülakat, %13'ü ikincil veri, %4'ü odak grup, %3'ü alanyazın taraması ve %6'lık kısım ise gözlem, doküman inceleme ve yaşam hikâyesi tekniği ile veriler toplanmıştır. Çalışmalarda büyük oranda (%74) anket ve mülakat kullanılmıştır. Anketlerin hem nicel hem de nitel çalışmalarda kullanılması yaygın bir veri toplama aracı olduğunun göstergesidir. Mülakat ise derinlemesine veri toplama için kullanılan bir araç olması dolayısıyla din ve yaşlanma konularında nitelikli verilerin elde edilmesi açısından önemlidir. Dikkat çeken bir nokta ise ikincil veri şeklinde toplanan verilerdir. İkincil veri analizinde daha önce toplanmış veriler kullanılarak yeniden analize tabi tutulmaktadır. Büyük verilerden (*Big Data*) yapılan çalışmalar ikincil veri analizine örnek verilebilir. İncelenen çalışmalarda hem nitel hem de nicel verilerin kullanılarak analiz edildiği bulunmuştur. Teorik çalışmalarda yöntemsel analiz yapılmadığı için bu çalışmaların veri toplama şekilleri analiz edilmemiştir.

Veri toplama araçları bulguları Türkiye'de yüksek lisans ve doktora düzeyinde araştırma yapacak olan saha çalışanlarına fikir sunabilir. Özellikle yaşlı örneklem için anket ve mülakat yöntemlerinin daha işlevsel olduğu ifade edilebilir. Saha çalışmalarında uzun soru maddelerinden oluşan ölçeklerin yaşlı örnekleme uygulanmasında ciddi sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Yaşlı örneklemin çabuk yorulma, dikkatin dağılması, yoğunlaşmama, sıkılma, anlayamama, unutmaya gibi unsurlar nedeniyle ölçek uygulamalarında sağlıklı verilere ulaşamama gibi bir durum söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle yarı yapılandırılmış nitel çalışmaların daha iyi sonuç verebileceği düşünülmektedir.

3.6. Örneklem Belirleme Türlerinin Analizi

Tablo 6: Örneklem Belirleme Türü

Örneklem türü	Sıklık	Yüzde
Amaçlı	61	47
Uygun	29	22
Tesadüfi	15	11
Kartopu	13	10

Kolay ulaşılabilir	4	3
Tabakalı	3	2
Maksimum çeşitlilik	2	2
Kota	1	1
Teorik	1	1
Sistematiik	1	1
Aykırı örnekleme	1	1
Toplam	131	100

Çalışmalarda kullanılan örneklem türlerine bakıldığında %47'si amaçlı örneklem, %22'si uygun örnekleme, %11'i tesadüfi, %10'u kartopu, %3'ü kolay ulaşılabilir, %4'ü tabakalı ve maksimum çeşitlilik ve %4'lük kısmı da teorik, sistematiik, kota ve aykırı durum örneklemesinden oluşmaktadır. Örnekleme türleri değerlendirilecek olursa, nitel çalışmalarda çoğunlukla amaçlı (%47) örneklemin tercih edildiği, nicel çalışmalarda ise çoğunluğu uygun örnekleme (%22) seçilerek yapıldığı görülmektedir. Uygun örneklemin amaçlı örneklemin nicel çalışmalardaki karşılığı olduğu düşünüldüğünde din ve yaşlanma konusunda yapılan çalışmalar içerisinde genellikle belirli çalışma gruplarına odaklanıldığını göstermektedir. Verilerin ışında sahada çalışan Türk din psikologları için yaşlı örnekleme nitel desenli amaçlı örnekleme yöntemini kullanmanın daha avantajlı olabileceği anlamı çıkarılabilir. En nihayetinde, amaçlı örnekleme yöntemleri zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak vermektedir. Araştırma konusu uzun zamana yayılmış ve derinlemesine analiz edilecekse amaçlı örnekleme yöntemi buna uygun zemin sağlamaktadır.²⁵

4. Tartışma ve Sonuç

Din ve yaşlanma konusunda yapılan çalışmaların konu eğilimi ve yöntem analizinin belirlenmesi amacıyla hazırlanan bu çalışmada elde edilen veriler üç bölümde alanyazın ile karşılaştırılmıştır. İlk bölümde çalışmalarda sık kullanılan maneviyat ve demans konusunun yaşlılık açısından önemi üzerinde durulurken ikinci bölümde yöntemsel çeşitlilikle ilgili veriler tartışılmaktadır. Son bölümde ise yaşlanma teorileri açısından yapılan çalışmalar değerlendirilmektedir.

Din, Maneviyat ve Yaşlanma Dergisi'nde 2010-2019 yılları arası yayımlanan makalelerin konu dağılımlarını tespit etmek için yapılan analizlerde çalışmaların en fazla (26; %12,8) doğrudan ruhsallık (maneviyat) konusunda yapıldığı ve en çok atıf (81; %17) alan konunun maneviyat olduğu tespit edilmiştir. Manevi bakım konusu ve maneviyatla ilişkili çalışılan diğer konular da göz önünde bulundurulduğunda din ve yaşlanma alan yazınının maneviyat yönelimli olduğu söylenebilir. Bu durumun anlaşılması için Batı dünyasındaki maneviyat kavrayışına göz atmak faydalı olacaktır. Aydınlanma sürecinde dini yapıların sorgulanması ve kurumsal dine karşı yapılan eleştiriler öznel dini alanın gelişmesine neden olmuştur. Yani sistematiik bir dini yapı bireysel için bir manevi yapıya evrilmiştir.²⁶ Bu bireysel manevi yapı ile dini yapı arasında bir ayrıştırmaya ve farklı sınıflandırmaya gidilmiştir. Genel itibarıyla din ve maneviyat ilişkisinde üç yaklaşım hâkimdir. Popüler olan yaklaşımda maneviyat en geniş halkayı oluşturur ve içinde din ve inancı barındırır. Bu bakış açısının temel vurgusu manevi olan şeylerin dini içerikte olmak zorunda olmadığıdır. Bu yaklaşım, din dışı maneviyatın mümkün olduğunu söyler. Geleneksel yaklaşım ise maneviyatı, dinin bir fonksiyonu olarak görür. Üçüncü yaklaşımda ise, din ve maneviyat bireylerin öznel tecrübeleri ve algılarına göre şekillenmekte, din ve maneviyatın iç içe geçme veya ayrışma zorunluluğu bulunmamaktadır.²⁷ Din ve maneviyat arasındaki bu ayrım yaşlanma çalışmalarına da yansımış durumdadır. Burada önemli bir etkende maneviyatın yaşlanma dönemine muhtemel katkıları olabilir. Yaşlılık döneminin problemleriyle baş

²⁵ Ali Baltacı, "Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?" *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2019), 368-388.

²⁶ Danièle Hervieu-Léger, "The Role of Religion in Establishing Social Cohesion", *Religion in the New Europe* (2006), 45-63.

²⁷ Orhan Gürsu - Yaşar Ay, "Din, Manevi İyi Oluş ve Yaşlılık", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/61 (2018), 1176-1190.

etme sürecinde maneviyat önemli bir işlev yürütebilmektedir.²⁸ Yaşlı bireylerin hayatlarını anlamlandırması, engelleri aşması, umut bulması, çevresiyle ve Tanrı'yla ilişki kurması gibi işlevlerin yaşlıların ruh ve beden sağlığı üzerindeki pozitif etkileri bunlardan birkaçıdır.²⁹ Ülkemizde gerçekleştirilen konu ile ilgili araştırmalarda ise yaşlılıkta dini başa çıkma,³⁰ ölüm kaygısı,³¹ yalnızlık ve kuşaklararası çatışma,³² manevi ihtiyaçlar,³³ dinsel yönelim,³⁴ manevi sosyal hizmetler,³⁵ gelişim dönemi,³⁶ dindarlık, maneviyat ve din hizmetleri³⁷ gibi konuların çalışıldığı görülmektedir. Din ve yaşlama araştırmalarında en çok çalışılan ikinci konu demans olmuştur. Nörodejeneratif bir beyin hastalığı olan demans yaşlı bireyin ve çevresinin -bilhassa bakıcılar- yaşam kalitesini ciddi anlamda etkilemektedir. Bu hastalıkla başa çıkma da dinin icra edeceği işlevlerden dolayı konunun çalışmalara dâhil edilmesi önem arz etmektedir. Konuyla ilgili McFadden, din ve yaşlanma çalışmalarında demansla ilgili çalışmaların yetersizliğinden bahsetmektedir. Demanslı bireylerin dini faaliyetlerde normalleştiğine yönelik veriyi aktaran McFadden demanslı bireylerin dini ve manevi ihtiyaçlarını belirleyecek çalışmaların yapılması gerektiğini ileri sürmektedir.³⁸ Bu çalışmada incelenen makalelerin 2010 yılından sonra yayınlandığı göz önüne alınırsa demans ve din ilişkisinin ele alındığı çalışmaların artması McFadden'ın önerisinin karşılık bulduğunu göstermektedir.

Din ve yaşlanma çalışmalarında kullanılan yöntemlere bakıldığında çalışmaların %35,5'i (n= 72) nitel, %23,6'sı (n= 48) nicel, %4'u (n=11) karma yöntemle yapıldığı ve %35,5'inin de teorik çalışma olduğu görülmektedir. Ölçme araçlarına bakıldığında ise en fazla anket tekniğinin (%41, n=54), ikinci sırada ise mülakat tekniğinin (%33, n= 43) kullanıldığı görülmektedir. Örneklem türü olarak en çok amaçlı örneklem (%47, n=61) ve alt katagorileri kullanıldığı tespit edilmiştir. Alanyazına bakıldığında yöntem tartışmaları çeşitli açılardan yapılmaktadır. Din ve maneviyat çalışmalarında yöntem açısından önemli tartışmaların olduğu konular, din ve maneviyatın kavramsallaştırılması, ölçülebilirliği ve analiz süreçleridir.³⁹ Din sosyolojisi ve din psikolojisi alanında uzun yıllar yapılan tartışmaların sonucunda; din ve maneviyatın temel insani süreçler olduğu, din ve maneviyat değişkenlerinin sınırlı yaklaşımlarla ele alınmasının ve tek boyutlu analizlerle analiz edilmesinin indirgemeye neden olacağı belirtilmektedir. Bu kavramların bireysel, sosyal ve çevresel yönleriyle çok boyutlu ele alınarak çalışılması gerektiği öne sürülmektedir.⁴⁰ Din ve maneviyat ölçümlerine yönelik tartışmalara ek olarak yaşlılarda yapılan din çalışmaları da yöntem açısından tartışılan bir konudur. Gerontoloji alanının din ve maneviyat tartışmalarına alışık olmadığını belirten McFadden yaşlılarda yapılan dindarlık ve maneviyat çalışmalarının çok boyutlu ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Ölçüm konusunda ise yaşlılarla yapılan çalışmalarda araştırmacının kullandığı terimlerin çeşitli anlamlar içermesi katılımcıların soruları cevaplamasını zorlaştırmaktadır. Bu noktada yaşlı bireylerle yapılan din çalışmalarında kullanılacak anketlerin yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Demanslı bireylerle yapılan çalışmalarda ise anket sorularını cevaplayamayacak kişiler ile veri toplama aracı olarak mülakat veya gözlemin yapılması

²⁸ Harold Koenig vd., "The Use of Religion and Other Emotion-Regulating Coping Strategies Among Older Adults", *The Gerontologist* 28/3 (1988), 303-310.

²⁹ Reziwanguli Yusufu, "Yaşlılık Sorunlarıyla Baş Etmede Maneviyat ve Manevi Danışmanlık", *Psikoterapi ve Psikolojik Danışmada Maneviyat: Kuramlar ve Uygulamalar*, ed. Halil Ekşi, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2017), 353-378.

³⁰ Ayşe Şentepe, "Yaşlılık Döneminde Dini Başa Çıkma.", 186-205.

³¹ Hayati Hökelekli, "Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991): 151-165.

³² Abdullah İnce, *Yaşlanma Sürecinde Dini Hayat (Sakarya İli Merkez İlçeler Örneği)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012).

³³ Abdullah Dağcı, *Huzurevi Yaşlılarının Manevi Gereksinimlerinin Belirlenmesi ve Değer Odaklı Manevi Bakım Programının Umud, Psikolojik İyi Oluş ve Tanrı Algısı Düzeyleri Üzerindeki Etkililiğinin Değerlendirilmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

³⁴ Hasan Kayıklık, *Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler* Adana: Baki Kitabevi (2003).

³⁵ Rukiye Karaköse, *Yaşlı Refahına Yönelik Manevi Sosyal Hizmetler: Darülaceze Örneği* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

³⁶ Mustafa Koç, "Gelişim Psikolojisi Açısından Yaşlılık Döneminde Ruhsal Gelişim." *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/12 (2002), 287-304.

³⁷ Habibe Gülsüm Müftüleri, *Modernleşme Sürecinde Yaşlılık Açısından Kurumsallaşma ve Maneviyat* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016).

³⁸ Susan McFadden, "Bağlantı Noktaları: Gerontoloji ve Din Psikolojisi", çev. Ece Erbuğ, *Din ve Maneviyat Psikolojisi: Temel Yaklaşımlar ve İlgili Alanları*, ed. Raymond Paloutzian - Crystal Park (Ankara: Phoenix, 2013), 1/333-390.

³⁹ Marie-José Gijsberts vd., "Spirituality at the End of Life: Conceptualization of Measurable Aspects A Systematic Review", *Journal Of Palliative Medicine* 14/7 (2011), 852-863.

⁴⁰ Brian Zinbauer - Kenneth Pargament, "Dindarlık ve Maneviyat", çev. Sevdener Düzgüner, *Din ve Maneviyat Psikolojisi: Temel Yaklaşımlar ve İlgili Alanları*, ed. Raymond Paloutzian - Crystal Park (Ankara: Phoenix, 2013), 1/61-102.

belirtilmektedir.⁴¹ Bu çalışmadaki bulgular değerlendirildiğinde; nitel yöntemle yapılan çalışmaların çoğunlukta olması, anket ve mülakatların kullanılması alanyazının önerileri ile uygundur.

Din ve yaşlanma konusunda yapılan çalışmaları teorik açıdan değerlendirecek olursak; McFadden gerontoloji ve din psikolojisinin bağlantı noktalarını ele aldığı çalışmada Geronto-psikolojinin öncü ismi James Birren'den esinlenerek din ve yaşlanma çalışmalarının teori fakiri olduğunu ifade etmektedir.⁴² Aynı şekilde Moberg, din ve maneviyat çalışanlarının gerontolojinin egemen teorileri -ayrılma/kopma, süreklilik, aktif yaşlanma vb.- tarafından görmezden geldiğini ifade etmektedir. Ancak din ve maneviyatın insan hayatının parçası olması ve dinin iyi oluşa, fiziksel ve psikolojik sağlığa katkı sağladığı yönünde elde edilen bulgulardan hareket ile ampirik verilerin mevcut teorilerle bütünleştirilmesi yönünde çalışmaların yapılması gerektiği ifade edilmektedir.⁴³ Netice itibarıyla, din ve yaşlanma konusunda sahadan elde edilen verilerin teorik perspektiflerle bütünleşmesi gerekmektedir.⁴⁴ Bunu yaparken hem alandan elde edilen niceliksel ve niteliksel bulguların çoğalması, hem de çalışmaların çok boyutlu tasarlanarak yapılması önem arz etmektedir. Ayrıca teorik bağlantılar kurulurken tek yönlü bir yaklaşımla, örneğin süreklilik teorisinden hareketle yaşlılık döneminde din ve maneviyat alanında değişimin olmayacağı değil de bütüncül bir perspektif ile değerlendirmelerin yapılması gerekmektedir.

McFadden'ın gerontoloji ve din psikolojisinin bağlantı noktalarını temel alarak din ve yaşlanma çalışmalarının teori fakiri olduğu tezinden hareketle ülkemizde yapılan çalışmalara bakmak önem arz etmektedir. Ülkemizde konu ile ilgili yapılan çalışmalarda hem nitel hem de nicel çalışmaların olduğu görülmektedir. Türkiye'deki yaşlılık çalışmaları daha çok huzurevleri örneklemleri üzerinden gerçekleştirilmiştir.⁴⁵ Son dönem çalışmalarda ise içinde bulunduğumuz salgın koşulları nedeniyle çalışmaların daha çok koronavirüs salgını sürecinde yaşlıların karşılaştıkları sorunlar çerçevesinde ele alınıp incelendiği görülmektedir. Bu çalışmaların yoğunluklu olarak din psikolojisi, din sosyolojisi, sosyal hizmetler ve hemşirelik gibi bilim alanlarında ortaya çıktığı müşahade edilmektedir. Ne var ki bu tür araştırmaların McFadden'ın yukarıda zikrettiğimiz din, maneviyat ve gerontoloji ilişkisi içerisinde ele alınmadığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

Bu çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre konu eğilimini ve yöntemsel verileri değerlendirdiğimizde, din ve yaşlanma çalışmalarındaki eğilimin maneviyat üzerine yoğunlaştığı söylenebilir. Yöntemsel açıdan nitel çalışmaların çoğunlukta olması ve genel itibarıyla sahadan elde edilen verilerin teorik çalışmalardan fazla olması din ve maneviyatın yaşlanma sürecinde icra ettiği işlevlerin anlaşılması açısından umut vericidir. Teorik bağlamda ise yaşlılık çalışmalarında teorik arka planların güçlendirilmesi, elde edilen verilerin teorilerle bütünleşmesi ve teori oluşturmaya yönelik çalışmaların yapılması gerektiği söylenebilir. İleriye dönük çalışmalarda teorik temellendirmeler yaparak hazırlanan saha çalışmalarının artırılması gerektiği alana ilgi duyan uzmanlara önerilmektedir. Son olarak Türkiye'de yaşlılık-din/maneviyat ilişkisini çalışmak isteyen araştırmacılar için bu çalışmanın elde ettiği bulgular yol gösterici olabilecektir. Batıda yapılan araştırmalarda din ve yaşlanma konusunun geniş bir yelpazede ele alınmış olması da ülkemizdeki araştırmacılar tarafından meselenin farklı açılardan ele alınıp değerlendirilmesi gerektiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Sahada çalışan Türk araştırmacılar için yaşlılık döneminde ortaya çıkan deizm, ateizm ve agnostisizm gibi inanç krizleri ile anlam arayışı, umut, değerler, cinsel kimlik bozuklukları ve istismar çeşitleri gibi çeşitli psiko-patolojik sorunların dini ve psikolojik etkileri çalışılarak alan literatürüne katkı sağlanabilir. Batılı literatürde oldukça fazla atıf alan LGBT ve yaşlılık, yaşlı aşkınlığı gibi konularda ülkemizde henüz yeterli çalışmaların olmadığı görülmektedir. Gelecekte yaygınlaşması muhtemel olan bu konularda Türk din psikologlarının çalışma yapmaları kaçınılmaz hale gelmektedir. Son olarak konu ile ilgili gerçekleştirilecek araştırmalarda kendi ülkemizin yaşlılarına özgü dindarlık, maneviyat ve manevi iyi oluş ölçeklerinin

⁴¹ Susan McFadden, "Bağlantı Noktaları: Gerontoloji ve Din Psikolojisi", 1/333-390.

⁴² Susan McFadden, "Bağlantı Noktaları: Gerontoloji ve Din Psikolojisi", 1/333-390.

⁴³ David Moberg, "Spirituality in Gerontological Theories", *Aging and Spirituality: Spiritual Dimensions of Aging Theory, Research, Practice, and Policy*, ed. David Moberg (New York: The Haworth Press, 2012), 33-53.

⁴⁴ Levin Jeff - Linda M. Chatters, "Religion, Aging, and Health: Historical Perspectives, Current Trends, and Future Directions: Public Health." *Journal of Religion, Spirituality & Aging* 20/1 (2008), 153-172.

⁴⁵ Abdullah Dağcı, "Huzurevi Yaşlılarının Psiko-Sosyal Uyumu ve Manevi Gereksinimleri." *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 12 (2019); Adem Efe - Mücahit Aydemir, "Yaşlı Kadın Olmak: Psiko-Sosyolojik Kuramlar Çerçevesinde Yaşlılık ve Kadın-İsparta Huzurevi Örneği." *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2015): 193-223; Emre Yılmaz, "Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezlerinde Çalışanların Benlik Saygısı-Depresyon ve Tükenmişlik Düzeyleri Üzerine Tanımlayıcı Bir Alan Araştırması." *Balikesir İlahiyat Dergisi* 3/2: 349-366; Nimet Ferah, "Müslüman Yaşlılarda Pandemi Sürecine İlişkin Ruhsal Etkilenimler ve Dini Düşünceler." *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 1/55 (2021), 397-420; Nevzat Gencer, "Kovid-19 Sürecinde Yaşlı Olmak: 65 Yaş ve Üstü Vatandaşlar İçin Uygulanan Sokağa Çıkma Yasağı Üzerine Değerlendirmeler ve Manevi Sosyal Hizmet." *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2020), 35-42; Recep Ertugay, "Covid-19 Koronavirüs Salgını Sürecinde Yaşlıların Örselenen Onuru ve Hadislerde Yaşlıların Konumu." *Din ve Bilim-Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/1 (2020), 51-62.

geliştirilmesi elzemdir. Bir takım bulgulardan hareketle elde ettiğimiz verilerin psikoloji, gerontoloji ve din psikolojisi alanlarına katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Kaynakça

- Abay, Kader Cansu. "Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında 'Yaşlılık Dönemi Dinsel Gelişimi' Literatürü (1967-2021) Üzerine Bir Araştırma." *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 4 (2021): 45-67.
- Akçay, Cengiz. *Yaşlılık ve Emeklilik: Kavramlar, Kuramlar, Sorunlar*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Amarya, Shilpa vd. "Changes During Aging and Their Association With Malnutrition." *Journal of Clinical Gerontology and Geriatrics* 6/3 (2015), 78-84.
- Argyle Micheal - Beit-Hallahmi, Benjamin. "Yaş ve Din" çev. Abdurrahman Kurt. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 / 1 (Ocak 1992), 319-331.
- Arslan, Mustafa. "Geleneksellik ve Yaşlı Dindarlığı: Taşrada Sosyal Hizmet Alamayan Yaşlıların Dindarlık Durumları Üzerine Uygulamalı Bir İnceleme." *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi* 2/2 (2009), 112-125.
- Baltacı, Ali. "Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?" *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2019), 368-388.
- Beşel, Furkan - Yardımcıoğlu, Fatih. "Maliye Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi: 2007-2016 Dönemi." *Maliye Dergisi* 172 (Ocak-Haziran 2017), 133-151.
- Carstensen, Laura vd. "Emotional Experience Improves With Age: Evidence Based on Over 10 Years of Experience Sampling." *Psychology and Aging* 26/1 (2011), 21.
- Çuhadar Gürsoy - Seyran Lordoğlu, Kuvvet. "Ageing and Related Problems in the Process of Demographic Transformation In Turkey." *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 54 (Mart 2016), 63-80.
- Dağcı, Abdullah. *Huzurevi Yaşlılarının Manevi Gereksinimlerinin Belirlenmesi ve Değer Odaklı Manevi Bakım Programının Umut, Psikolojik İyi Oluş ve Tanrı Algısı Düzeyleri Üzerindeki Etkililiğinin Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Dağcı, Abdullah. "Huzurevi Yaşlılarının Psiko-Sosyal Uyumu ve Manevi Gereksinimleri." *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 12 (2019).
- Danış, Mehmet Zafer - Günay, Gülay. "Yaşlılık Döneminde Karşılaşılan Psikososyal Sorunlar." *Yaşlılık ve Sosyal Hizmet*. ed. Umut Yanardağ ve Melek Zubaroğlu. 43/66. Ankara: Nika Yayınevi, 1. basım, 2019.
- Dahany Moustapha vd. "Factors Associated With Successful Aging in Persons Aged 65 to 75 Years." *European Geriatric Medicine* 5/6 (2014), 365-370.
- Duben, Alan. "Türkiye ve Avrupa'da Nüfus Yaşlanması, Aile, Piyasa ve Devlet", *Yaşlanma ve Yaşlılık: Disiplinlerarası Bakışaçıları*, ed. Alan Duben. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Efe, Adem - Aydemir, Mücahit. "Yaşlı Kadın Olmak: Psiko-Sosyolojik Kuramlar Çerçevesinde Yaşlılık ve Kadın-İsparta Huzurevi Örneği." *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2015), 193-223.
- Ertugay, Recep. "Covid-19 Koronavirüs Salgını Sürecinde Yaşlıların Örselenen Onuru ve Hadislerde Yaşlıların Konumu." *Din ve Bilim-Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/1 (2020), 51-62.
- Ferah, Nimet. "Müslüman Yaşlılarda Pandemi Sürecine İlişkin Ruhsal Etkilenimler ve Dini Düşünceler." *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 1/55 (2021), 397-420.
- Gencer, Nevzat. "Kovid-19 Sürecinde Yaşlı Olmak: 65 Yaş ve Üstü Vatandaşlar İçin Uygulanan Sokağa Çıkma Yasağı Üzerine Değerlendirmeler ve Manevi Sosyal Hizmet." *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2020), 35-42.
- Gijssberts, Marie-José HE. vd. "Spirituality at the End of Life: Conceptualization of Measurable Aspects—a systematic review." *Journal of Palliative Medicine* 14/7 (2011), 852-863.
- Golparvar, Mohsen - Mohamad Reza Mosahebi. "Predicting Senile People Spiritual Well-Being Through Psychological Capital Components." *Knowledge & Research in Applied Psychology* 16/3 (2017), 4-12.
- Gürsu, Orhan - Ay, Yaşar. "Religion, Spiritual Well-Being and Aging." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/61 (2018), 1176-1190.
- Gürsu, Orhan. "Nöropsikoloji, Din ve Psikolojik İyi Oluş." *Journal of International Social Research* 10/53 (2017), 502-513.
- Hervieu-Léger, Danièle. "The Role of Religion in Establishing Social Cohesion." *Religion in the New Europe* (2006), 45-63.
- Hill, Peter C. vd. "Conceptualizing Religion and Spirituality: Points of Commonality, Points of Departure." *Journal for the Theory of Social Behaviour* 30/1 (2000), 51-77.

- Holstein, James A. - Jaber F. Gubrium. "Constructionist Perspectives on the Life Course." *Sociology Compass* 1/1 (2007), 335-352.
- Hökelekli, Hayati. "Ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 151-165.
- İnce, Abdullah. *Yaşlanma Sürecinde Dini Hayat (Sakarya İli Merkez İlçeler Örneği)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Karaca, Faruk. *Dinî Gelişim Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2016.
- Karagöz, Beytullah - Seref, İzzet. "Yunus Emre ile İlgili Araştırmaların Bibliyometrik Analizi." *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi* 13/27 (Mart 2019), 123-141.
- Karaköse, Rukiye. *Yaşlı refahına yönelik manevi sosyal hizmetler: Darülaceze Okmeydanı örneği*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Karasar, Niyazi. "Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar-ilkeler-teknikler.", Ankara: Nobel Yayınları, 2016.
- Karataş, Zeki. "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri." *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015), 62-80.
- Kayıklık, Hasan. *Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler*. Adana: Baki Kitabevi, 2003.
- Kılavuz, Mehmet Akif. "Yaşlanma Sürecinin Dinî Gelişime Etkileri." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (Ocak 2006), 97-112.
- Kılavuz, Mehmet Akif - Kılavuz, Esra. "Yaşlanma Döneminde Kayıplarla Başa Çıkma Manevi Danışmanlık Hizmetlerinin Önemi." *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten. 17-38. İstanbul: Dem Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Koç, Mustafa. "Gelişim Psikolojisi Açısından Yaşlılık Döneminde Ruhsal Gelişim." *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/12 (2002), 287-304.
- Koç, Mustafa. "Yaşlılık Psikolojisi ile İlgili Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü Üzerine Bir Araştırma." *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2000), 289-308.
- Koenig, Harold G. vd. "The Use of Religion and Other Emotion-Regulating Coping Strategies Among Older Adults." *The Gerontologist* 28/3 (1988), 303-310.
- Koenig Harold G. *Aging and God: Spiritual Pathways to Mental Health in Midlife and Later Years*. Psychology Press, 1994.
- Krok, Dariusz vd. "When Meaning Matters: Coping Mediates the Relationship of Religiosity and Illness Appraisal With Well-Being in Older Cancer Patients." *The International Journal for the Psychology of Religion* 29/1 (2019), 46-60.
- Levin, Jeff - Linda M. Chatters. "Religion, Aging, and Health: Historical Perspectives, Current Trends, and Future Directions: Public Health." *Journal of Religion, Spirituality & Aging* 20/1-2 (2008), 153-172.
- Mcfadden, Susan. "Bağlantı Noktaları: Gerontoloji ve Din Psikolojisi." çev. Ece Erbuğ. *Din ve Maneviyat Psikolojisi: Temel Yaklaşımlar ve İlgili Alanları*. ed. Raymond Paloutzian ve Crystal Park. 1/333-390. Ankara: Phoenix, 1. Basım, 2013.
- Moberg, David. "Spirituality in Gerontological Theories." *Aging and Spirituality; Spiritual Dimensions of Aging Theory, Research, Practice, and Policy*. ed. David Moberg. 33-53. New York: The Haworth Press, 1. Basım, 2012.
- Müftüler, Habibe Gülsüm. *Modernleşme Sürecinde Yaşlılık Açısından Kurumsallaşma ve Maneviyat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Oser, Fritz K. "The Development of Religious Judgment." *New Directions for Child and Adolescent Development* 52 (1991), 5-25.
- Schaie, K. Warner. "The Impact of Longitudinal Studies on Understanding Development from Young Adulthood to Old Age." *International Journal of Behavioral Development* 24/3 (2000), 257-266.
- Şentepe, Ayşe. "Yaşlılık Döneminde Dini Başaçıkma." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2015): 186-205.
- Şentürk, Habil. "Dini Gelişim Psikolojisi." *Diyanet İlmî Dergi*, 31/4 (Aralık 1995), 63-82.
- Wink, Paul - Michele Dillon. "Spiritual Development Across the Adult Life Course: Findings From a Longitudinal Study." *Journal of Adult Development* 9/1 (2002), 79-94.
- Van Dijk, Joanne. "The Role of Ethnicity and Religion in the Social Support System of Older Dutch Canadians." *Canadian Journal on Aging/La Revue canadienne du vieillissement* 23/1 (2004), 21-34.
- Yapıcı, Asım. *Ruh Sağlığı ve Din, Psikososyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Yayınları, 2007.
- Yapıcı, Asım - Koçak, Ali. "Türkiye'de Ruh Sağlığı, Maneviyat ve Dindarlık: Meta Analitik Bir Değerlendirme", *Din, Değerler ve Sağlık*. ed. Hayati Hökelekli. İstanbul: DEM Yayınları, 2017.

- Yıldırım Ali - Şimşek Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.
- Yılmaz, Emre. "Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezlerinde Çalışanların Benlik Saygısı-Depresyon ve Tükenmişlik Düzeyleri Üzerine Tanımlayıcı Bir Alan Araştırması." *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 3/2, 349-366.
- Yılmaz, Sema. "An Empirical Research on the Relationship Between Umra Worship and Meaning in Life and Hopelessness." *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/3 (2018), 1687-1710.
- Yusupu, Reziwanguli. "Yaşlılık Sorunlarıyla Baş Etmede Maneviyat ve Manevi Danışmanlık." *Psikoterapi ve Psikolojik Danışmada Maneviyat: Kuramlar ve Uygulamalar*. ed. Halil Ekşi. 353-378. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Zinbauer, Brian - Pargament, Kenneth. "Dindarlık ve Maneviyat." çev. Sevdener Düzgüner. *Din ve Maneviyat Psikolojisi: Temel Yaklaşımlar ve İlgili Alanları*. ed. Raymond Paloutzian ve Crystal Park. 1/61-102. Ankara: Phoneix, 1. Basım, 2013.
- Zubaroglu Yanardağ, Melek. "Sosyal Hizmet Mesleğinde Gerontolojik ve Geriatrik Boyut Üzerine İncelemeler." *Yaşlılık ve Sosyal Hizmet*. ed. Umut Yanardağ ve Melek Zaburoğlu Yanardağ. Ankara: Nika Yayınevi, 1. Basım, 2019.
- Zupic, Ivan - Tomaž Čater. "Bibliometric Methods in Management and Organization." *Organizational Research Methods* 18/3 (2015), 429-472.